

Wprowadzenie

Oddajemy do rąk czytelnika drugi numer rocznika „Biblica et Patristica Thoruniensia”, poświęcony Księdze Jonasza. Pierwszy numer rocznika (Dzieje Apostolskie) został przyjęty z wielkim zainteresowaniem i życzliwością zarówno przez środowisko biblistów, jak i patrologów. Według założenia inicjatorów tego czasopisma (Katedra Bibliistyki oraz Zakład Antyku Chrześcijańskiego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu) każdy jego numer ma być poświęcony jednej z ksiąg Pisma Świętego, na przemian, raz ze Starego, raz z Nowego Testamentu. Rada Naukowa czasopisma zaakceptowała program wydawniczy, według którego drugi tom zostaje poświęcony Księdze Jonasza.

Księga Jonasza należy do *corpusu* Dwunastu Proroków Mniejszych. Wydaje się jednak, że ma ona bardzo niewiele wspólnego z tą częścią Biblii pod względem wyroczni tam zawartych. Nie można jednak, jak chce wielu współczesnych badaczy, zaprzeczyć jedności tej części Pisma Świętego, opierając się na hasłach, motywach czy aluzjach¹. Wśród ksiąg prorockich Księga Jonasza stanowi pewien ewenement. Nie spotykamy w niej rzeczownika *nābī* („prorok”), ani czasownika „prorokować” czy „formuły posłańca”, a całe głoszenie Jonasza jest zawarte w Jon 3,4: „Jeszcze czterdzieści dni, a Niniwa zostanie zburzona”. Pomijając psalm zawarty w rozdziale drugim, cała Księga składa się z trzech scen. W pierwszej z nich Jonasz otrzymuje zadanie przepowiadania w Niniwie; wsiada na statek, aby uciec do Tarszis i w ten sposób nie spełnić otrzymanego zadania; wielka burza, która rozpętuje się na morzu, ucisza się w momencie, kiedy towarzysze podróży wyrzucają go za burtę; Jonasz zostaje uratowany przez wielką rybę, w jej wnętrzu znajduje schronienie przez trzy dni i trzy noce, a ta z kolei transportuje go na stały ląd. W drugiej scenie (Jon 3) Jonasz otrzymuje po raz drugi to samo zadanie głoszenia upomnienia w Niniwie; tym razem wypełnia je, prowokując nawrócenie Niniwy i przebaczenie ze strony Boga. W trzeciej scenie (Jon 4)

¹ Zob. P.R. Hause, *The Unity of the Twelve*, JSOTSup 97, Sheffield 1990; J.D. Nogalski, *Literary Precursors to the Book of the Twelve*, BZAW 217, Berlin 1993; B.A. Jones, *The Formation of the Book of the Twelve: A Study in Text and Canon*, SBLDS 149, Atlanta 1995.

oburzenie Jonasza z powodu uschnięcia krzaku, który dostarczał mu cienia, służy Bogu, aby wyjaśnić prorokowi motywy swojego miłosierdzia względem mieszkańców Niniwy.

Wielu egzegetów nie interpretuje tej Księgi jako autobiograficznego czy historycznego opowiadania, nawet jeśli można w nim ustalić pewne powiązania z historyczną rzeczywistością, (chodzi przede wszystkim o samą Niniwę, jak i samego proroka Jonasza, syna Amittaja, działającego w pierwszej połowie VIII wieku przed Chrystusem, podczas królowania Jeroboama II [2 Krl 14,25]). Wielu egzegetów w starożytności utożsamiało te dwie postaci. Ta interpretacja nastrocza jednak wiele trudności. Jonasz, syn Amittaja z 2 Krl 14,25 nie ma nic wspólnego z bohaterem Księgi, ponieważ w czasach Jeroboama II, Niniwa nie była stolicą Asyrii. Poza tym istnieją przesłanki, aby twierdzić, że sama Księga została skomponowana w epoce po niewoli babilońskiej: a) język księgi przypomina ten z Koheleta, a także Daniela, niekiedy wydaje się cytować Joela (por. Jon 3,9; 4,2; Jl 2,13–14); odniesienie do Niniwy jest bardzo ogólne i nie wydaje się typowym odniesieniem historycznym (Jon 3,3); temat nawrócenia (Jon 1.3) odpowiada teologii deuteronomistycznej, która jest powygnaniowa. Jest zatem możliwe, że umieszczenie historii Jonasza w VIII w. przed Chrystusem jest zabiegiem literackim, któremu przyświecał cel teologiczny. Ben Syrach w III w. przed Chrystusem znał dzieło dwunastu proroków (Syr 49,1), dlatego też bardzo prawdopodobną hipotezą jest umieszczenie daty powstania Księgi na koniec epoki perskiej albo początku epoki helleńskiej (332 r. przed Chrystusem), bardzo krótko po powstaniu Joela.

W historii egzegezy spotykamy także interpretację alegoryczną, która chciała przenieść wszystkie elementy historii na plan rzeczywistości. Autorzy ci przedstawiali Niniwę jako symbol świata pogańskiego; Jonasz reprezentuje Izraela, który odrzuca wypełnienie zadania misjonarskiego w stosunku do pogan (ucieczka do Tarszisz), dlatego Izrael zostaje ukarany niewolą (wielka ryba). Po wygnaniu zostaje odnowiona ta sama misja (drugi rozkaz udania się do Niniwy). Niezadowolenie Jonasza ukazuje rozczarowanie całego ludu Bożego, który nie akceptuje przebaczenia Bożego udzielonego poganom i zamyka się na nich, podobnie jak Nehemiasz, Ezdrasz, Joel i Abdiasz.

Określenie gatunku literackiego tej Księgi przysparza badaczom wiele trudności. Jedni traktują ją jako parabolę czy parabolę prorocką, inni jako alegorię, jeszcze inni jako midrasz, parodię, satyrę, historię dydaktyczną czy ironię².

² Zob. T.D. Alexander, *Jonah and Genre*, Tyndale Bulletin 36 (1985), s. 35–59; J. Limburg, *Jonah: A Commentary*, Louisville 1993, s. 24; R.B. Salters, *Jonah and Lamentations*, Sheffield 1994, s. 40–50; D.J. Simundson, *Hosea, Joel, Amos, Obadiah, Jonah, Micah*, Nashville 2005, s. 255–259.

Jednoznaczne określenie przesłania tej Księgi jest również sprawą dość skomplikowaną. Dla jednych najważniejszą sprawą jest relacja między wybraniem a uniwersalizmem; dla innych postępowanie, jakie powinien przyjąć Izrael w stosunku do ludów pogańskich; jeszcze dla innych Księga szuka usprawiedliwienia Boga, który nie wypełnił jeszcze starożytnych gróźb w stosunku do Niniwy; inni badacze dostrzegają klucz interpretacyjny Księgi w relacji między prorokiem a Bogiem; inni w wezwaniu do nawrócenia albo działalności misyjnej³. Być może jednak klucz interpretacyjny leży w samym wyborze Niniwy. Miasto to w tradycji biblijnej staje się symbolem nie tyle pogaństwa, co prześladowców wszystkich czasów. W takim kontekście przesłanie jest bardzo mocne: Bóg kocha także prześladowców ludu Bożego. W ten sposób przesłanie Księgi zbliża się do przesłania Nowego Testamentu (por. Mt 5,45).

Jest to księga, która ani razu nie jest cytowana bezpośrednio w Nowym Testamencie, Jezus jednak mówi o znaku Jonasza, odnosząc się wyraźnie do treści tej Księgi (Mt 12,38–42; 16,1–4; Łk 11,29–32). Jezus wskazuje na nawrócenie mieszkańców Niniwy, które uznaje się za model dla Izraelitów (Łk 11,32; Mt 12,41), natomiast Jonasz we wnętrzu ryby staje się symbolem śmierci i zmartwychwstania Jezusa (Mt 12,40). Badacze jednak doszukują się także relacji między Księgą Jonasza a innymi tekstami ewangelicznymi⁴, a także Dziejami Apostołskimi, zwłaszcza historią setnika Korneliusza z Dz 10⁵.

Na niniejszy tom „*Biblica et Patristica Thoruniensia*” składa się dziesięć artykułów, pogrupowanych w dwóch częściach, odpowiednio *Biblica* i *Patristica*. Pierwszą część otwiera artykuł ks. dra hab. Wojciecha Pikora z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, „*Luka*” jako strategia narracyjna w *Księdze Jonasza*. Autor artykułu, wykorzystując zdobycze analizy narracyjnej tekstu biblijnego, podkreśla, że luka stanowi bardzo ważne narzędzie w ręku narratora, ponieważ dla zrozumienia całości tekstu ważne jest nie tylko to, co Jonasz powiedział, ale również to, co zostało pominięte. Luka pozwala na konfrontację świata tekstu z doświadczeniem życiowym lektora tekstu. Narracja autora Księgi jest utkana z luk, które wyostwiają napięcia rodzące się w trójstronnych relacjach między Jonaszem, poganami i Bogiem. Dzięki tym lukom czytelnik nie pozostaje na zewnątrz historii. Księga Jonasza kończy się także luką, której domknięcie zależy od czytelnika. To on powinien dopisać w swoim życiu odpowiedź na końcowe pytanie Boga.

³ L. Alonso Schökel, J.L. Sicre Diaz, *I Profeti*, Roma 1996, s. 1146.

⁴ Na temat innych aluzji do Księgi Jonasza w Ewangeliach zob. M.A. Powell, *Echoes of Jonah in the New Testament*, *Word and World* 27 (2007), s. 157–164.

⁵ Por. R.W. Wall, *Peter, Son of Jonah: the Conversion of Cornelius in the Context of Canon*, *JUNT* 29 (1987), s. 79–90.

Drugi artykuł *Jonasz wobec pogan*, autorstwa ks. dra Tomasza Tułodzieckiego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, jest poświęcony zagadnieniom teologicznym. Autor zauważa, że Jonasz przedstawia pozytywny obraz pogan. Całość akcji opowiadania rozgrywa się wśród pogan, tzn. nie-Izraelitów. Przesłanie księgi jest skierowane przeciwko wszelkim nacjonalistycznym i partykularnym zapędom. Dobrobyt Izraela i jego zbawienie nie jest najważniejsze w Bożych planach. Cała Księga jest zatem teologicznym opowiadaniem, które swoich czytelników zaprasza do walki o Bożą prawdę: Bóg Izraela jest Bogiem bezgranicznej miłości do wszystkich żyjących, nie tylko Izraelitów.

Ks. dr hab. Marek Parchem z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie w artykule *Księga Jonasza i osoba proroka w literaturze międzytestamentalnej i późniejszej tradycji żydowskiej* podkreśla, że zainteresowanie tą Księgą, jak i osobą Jonasza było zróżnicowane i wzrastało przede wszystkim w okresie późniejszym. W najstarszych pismach pojawia się rzadko, natomiast większą popularność zyskuje w późniejszej literaturze żydowskiej. Nie znajdziemy żadnych aluzji do tej Księgi czy samego proroka Jonasza w pismach wspólnoty z Qumran. Kilka razy Jonasz jest wzmiankowany w literaturze żydowskiej pochodzącej z okresu I w. przed Chr. do I w. po Chr. Parafraza biblijna Księgi Jonasza znajduje się także w *Dawnych dziejach Izraela* Józefa Flawiusza, natomiast wzmianki o niej, jak i samej osobie proroka pojawiają się w literaturze rabinicznej. W wielu pismach późniejszej tradycji żydowskiej wydarzenia znane z tekstu biblijnego zostają poszerzone i uzupełnione elementami legendarnymi.

W artykule *Aramejska wersja Księgi Jonasza* pani dr Anna Kuśmirek z Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie dokonuje analizy targumu do tej Księgi. Jej aramejska wersja, podobnie jak i innych targumów, jest świadectwem próby pogodzenia translacji tekstu z jego interpretacją. W targumie Jonasza zauważa się wpływ żydowskiej ideologii koncentrującej się na trzech aspektach: 1) polemicznym – polemika z egzegezą chrześcijańską; 2) liturgicznym – liturgia Yom Kippur; 3) doktrynalnym – atrybuty Boga.

Część biblijną niniejszego numeru „Biblica et Patristica Thoruniensia” zamyka artykuł ks. dra hab. Artura Maliny z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach pt. *Znak Jonasza w tradycji i redakcji synoptycznej (Mt 12,38-42; 16,1-4; Łk 11,29-32)*. Autor dokonuje analizy typu historyczno-krytycznego, dochodząc do wniosku, że żądanie znaku Jonasza pojawia się w materiale wspólnym dla Ewangelii Mateusza i Łukasza. Jest niemożliwe określenie znaczenia tego znaku w źródle Q z powodu wątpliwości co do ostatecznego kształtu tekstu. Teologia zatem powinna bazować na tekście w jego formie ostatecznej. Dla Mateusza znak Jonasza ma wymowę przede wszystkim chrystologiczną (śmierć i zmartwychwstanie Jezusa), dla Łukasza natomiast wydzwięk jest przede wszystkim soteriologiczny (wezwanie do przyjęcia zaoferowanego zbawienia).

Część patrystyczną niniejszego tomu otwiera artykuł *Egzegeza Księgi Jonasza w pismach Grzegorza z Nazjanzu*, ks. dra hab. Dariusza Zagórskiego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Na podstawie o analizowanych tekstów autor dochodzi do wniosku, że Księga ta dla Grzegorza z Nazjanzu (†390 r.) ma znaczenie osobiste, jest bowiem odzwierciedleniem życiowych rozterek pisarza. Grzegorz wydobywa z Księgi Jonasza przede wszystkim walor dydaktyczny. Historia Jonasza staje się wyznacznikiem postępowania zarówno dla pasterzy, jak i wierzących. Kapadocczyk zajmuje się także obrazami i symboliką omawianej Księgi, zwłaszcza przedstawicielem wielkiej ryby oraz Niniwy.

Ks. dr Maciej Basiuk z Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach analizuje *Rolę Księgi proroka Jonasza w nauczaniu św. Ambrożego*. Św. Ambroży (†397 r.) wielokrotnie w swojej twórczości sięgał do Księgi Jonasza. Wśród jego interpretacji Księgi przeważa ta chrystologiczna (Jonasz jak typ Chrystusa). Mówi również o niniwitach jako typie nawróconych pogan, którzy charakteryzują się gotowością do nawrócenia w przeciwieństwie do zatwardziałych Żydów.

Ks. dr Bogdan Czyżewski, prof. UAM z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w artykule *Orygenesowe elementy egzegezy i nauki w komentarzu „Do Księgi Jonasza” św. Hieronima* próbuje odpowiedzieć na pytanie, czy św. Hieronim (†419 r.) w swoim komentarzu zerwał z metodą egzegetyczną Orygenesusa? Odpowiedź, jakiej udziela autor na podstawie analizy tekstu jest raczej negatywna. Hieronim korzysta z bogactwa Orygenesusa na trzech płaszczyznach: 1 – na płaszczyźnie metody interpretacji tekstu biblijnego; 2 – na płaszczyźnie chrystologicznego odczytywania tekstu biblijnego; 3 – na apokatastazie, od której Hieronim całkowicie się odcina.

Kolejny artykuł *Prorok Jonasz zapowiedzią Chrystusa w świetle „Komentarza do Księgi Jonasza” św. Hieronima*, autorstwa ks. dra Pawła Podeszwy z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, jest próbą ukazania typologicznej egzegezy tekstu Księgi Jonasza. Dla św. Hieronima Jonasz jest typem Chrystusa. Jednym z głównych pytań, na które starał się odpowiedzieć, opierając się na tekście Księgi Jonasza, był problem bóstwa i człowieczeństwa Jezusa, Jego męki i śmierci krzyżowej, rozumianej jako złożenie samego siebie w ofierze Ojcu niebieskiemu.

Ostatni artykuł o. dra hab. Mieczysława Paczkowskiego z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (*Typologia proroka Jonasza w przepowiadaniu Piotra Chryzologa*) został poświęcony wykorzystaniu Księgi Jonasza w działalności kaznodziejskiej Piotra Chryzologa (†450 r.). Refleksje Chryzologa potwierdzają, że historia Jonasza jest jedną z najważniejszych konwencji w literaturze chrześcijańskiej. Obraz Dobrego Pasterza i jego trzody to podstawowe elementy służące opisaniu Bożego działania wobec ludzkości, dzieła zbawienia i Kościoła. Typologia biblijna, zastosowana przez Chryzologa pozwala przybliżyć głębokie prawdy Boże.

Jako appendix do niniejszego numeru rocznika „Biblica et Patristica Thoruniensia” postanowiliśmy dodać tekst źródłowy. Jest nim komentarz do Księgi Jonasza Efrema Syryjczyka. Tłumaczenie oraz komentarze zostały dokonane przez ks. dra Mariusza Szmajdzińskiego z Wyższego Seminarium Duchownego w Łowiczu.

Wszystkie skróty czasopism, serii biblijnych, itp. występujące w niniejszym czasopiśmie (jeśli nie zaznaczono inaczej), pochodzą z książki: P. Walewski, *Praca naukowa nad Biblią. Cytowanie i skróty (SBP 1)*, Częstochowa 2006.

Podobnie jak w pierwszym numerze, tak i teraz wyrażam nadzieję, że drugi numer „Biblica et Patristica Thoruniensia” przyczyni się także do jeszcze głębszego odczytania orędzia biblijnego, tym razem zawartego w Księdze Jonasza.

Ks. dr hab. Dariusz Kotecki